Judith Pollmann, 'Oranje en de Eerste Statenvergadering. Een goed verborgen revolutie' in *Willem van Oranje en de eerste vrije statenvergadering 1572 Dordrecht*, red. Coen Tamse, Prins Willem de Eerste herinneringsstichting, Den Haag 2019, 7-33.

ORANJE EN DE EERSTE STATENVERGADERING. EEN GOED VERBORGEN REVOLUTIE[1]

JUDITH POLLMANN

HENDRICK DE KEYSER (1565-1621)
Prins Willem van Oranje ca. 1620
Brons, h. 31 cm
Coll. Rijksmuseum Amsterdam (geschenk Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting)

Op 19 juli 1572 verzamelde zich in Dordrecht een gezelschap van 27 Hollandse stadsbestuurders en enkele edellieden voor een overleg dat bekend staat als de 'eerste vrije Statenvergadering'. In deze bijeenkomst, die tot 23 juli zou duren, werden voor het eerst collectieve afspraken gemaakt tussen de opstandige Hollandse steden, de Hollandse adel en Prins Willem van Oranje. Die afspraken worden traditioneel gezien als een belangrijk constitutioneel moment in de Nederlandse geschiedenis, want ze legden de basis voor een samenwerking tussen Staten en Stadhouder die zou uitmonden in het ontstaan van een onafhankelijke Nederlandse staat, de Republiek der Verenigde Nederlanden. Toch is de Statenvergadering in de publieke beleving een stuk minder memorabel gebleken dan andere gebeurtenissen uit de vroege jaren 1570, zoals bijvoorbeeld de inname van Den Briel, de Moord op Naarden en de belegeringen van Haarlem, Alkmaar en Leiden. Pas sinds de tweede wereldoorlog is de Statenvergadering het onderwerp van herdenkingen geworden.[2]

Hoe komt dat? Dat heeft deels met het karakter van de gebeurtenissen te maken. Ook andere belangrijke 'vergadermomenten' uit de Opstand, de Pacificatie van Gent, de Unie van Utrecht en het Plakkaat van Verlating zijn er in de collectieve herinnering lang bekaaid afgekomen. Terwijl er ter herinnering aan allerlei andere momenten uit de Opstand al in de jaren 1570 prenten werden verspreid, gedenkpenningen geslagen, tapijten geweven en glasramen geschilderd, duurde het vele decennia voordat die er kwamen rond de Pacificatie, de Unie van Utrecht en het Plakkaat; de Dordtse Statenvergadering van 1572 is pas in 2015 voor het eerst visueel verbeeld in de opstelling van het nieuwe Dordtse Hof van Nederland. In een spectaculaire multimediale presentatie wordt het museumpubliek in het Hof uitgenodigd voor een tijdreis naar de zestiende-eeuwse vergadertafel.[3]

Maar dat de publieke 'gedenkwaardigheid' van de Statenvergadering van juli 1572 buiten Dordrecht nooit groot is geworden, zal ik in dit essay betogen, komt niet alleen omdat vergadercultuur en herinneringscultuur slecht samengaan. Veel belangrijker was nog een andere factor: de meeste besluiten van de vergadering werden niet publiekelijk bekend gemaakt. Noch voor Oranje, noch voor de

Staten van Holland, was het opportuun om de afspraken van juli 1572 met de bevolking te delen. Anders dan de afspraken van de Pacificatie van Gent, de Unie van Utrecht en het Plakkaat van Verlating werden ze niet vervat in een openbaar besluit, plakkaat of traktaat. En ze werden ze ook niet gepubliceerd; pas in 1621 verschenen de notulen van de vergadering voor het eerst in druk.[4] Deze vergadering was dan misschien wel een 'revolutionaire daad', zoals door historici vaak is beweerd, maar het revolutionaire karakter ervan werd dus niet aan de grote klok gehangen.[5] Dat gegeven is nooit eerder opgemerkt maar wel belangrijk, want het nodigt ons uit om op een nieuwe manier naar die Statenvergadering en de rol van Oranje daarin te kijken, voordat we de blik weer verleggen naar de herinneringscultuur.

TROEBELE TIJDEN Hoewel het de secretaris van de stad Dordrecht was die de uitnodigingen verstuurde, was het in de eerste plaats Willem van Oranje die in juli 1572 aandrong op overleg met de Hollandse edelen en de bestuurders van tien Hollandse steden die zich sinds de inname van Den Briel door de watergeuzen op 1 April goedschiks of kwaadschiks hadden aangesloten bij het verzet tegen koning Filips II.[6] Zoals bekend was de inname van Den Briel door de watergeuzen een toevalstreffer geweest. Oranje had weliswaar een campagne voorzien voor dat jaar, maar de aanval op Den Briel kwam te vroeg om goed aan te sluiten bij de aanvallen op land die Oranje zelf in gedachte had, en bij de steun die hij verwachtte van de Calvinistische Hugenoten in Frankrijk. Het plotselinge succes in Holland en Zeeland betekende dan ook niet alleen dat de Prins moest improviseren, maar ook dat hij zelf maar weinig controle had over wat zich daar afspeelde. Dat was des te lastiger omdat hij ook in acute geldnood verkeerde.

Het was allemaal razendsnel gegaan, sinds 1 April. In de eerste weken na de inname van Den Briel door Bloys van Treslong en Willem van der Marck, graaf van Lumey, waren de geuzen vooral actief geweest in en rond Zeeland, waar Vlissingen zich had aangesloten bij de Opstand, en Veere was veroverd. Rond half mei breidde het strijdtoneel zich uit naar de Zuiderzee, waar Enkhuizen

na langdurige rellen in handen van Diederik Sonoy kwam, die vervolgens de andere steden in de buurt op de knieën dwong. Op 24 mei lukte het Oranjes broer Lodewijk van Nassau om Bergen in Henegouwen in te nemen, dat samen met Valenciennes een uitvalbasis moest worden voor een aanval vanuit Frankrijk. Daarmee ontstond een tweede front, dat de volle aandacht vroeg van de Hertog van Alva, 's konings gouverneur in de Nederlanden; die gaf zijn zoon Don Frederik opdracht om met de soldaten die in de Noordelijke gewesten gelegerd waren naar Henegouwen te komen. Nu de Noordelijke Nederlanden onverdedigd bleven, kon Oranjes bondgenoot en zwager, de graaf van Bergh, ongehinderd de oostelijke Nederlanden binnenvallen; eind juli zouden het huidige Oost en Noord-Nederland grotendeels in de handen van de opstandelingen zijn. Oranje zelf was aanvankelijk nog in het Duitse Rijk gebleven, waar hij zich klaarmaakte voor een invasie van de Zuidelijke gewesten; op 7 juli stak hij bij Roermond de Maas over. Zijn campagnedoel was de verovering van Brabant, het belangrijkste gewest van de Nederlanden.[7]

In Holland zag stadhouder Maximiliaan de Hénin-Liétard, graaf van Bossu, het ondertussen misgaan voor de regering. De watergeuzen maakten de wateren rondom het gewest al een tijd lang zo onveilig dat de tienduizenden Hollandse zeevarenden de zee niet op konden, en de aanvoer van graan stagneerde. Dat vergrootte, zo wist hij, weer de onvrede in de steden, waar koningsgetrouwe stadsbestuurders het toch al moeilijk hadden omdat de belastingen die Alva had opgelegd buitengewoon impopulair waren.[8] Bossu had wel nog goedgetrainde troepen tot zijn beschikking, maar ook loyale stadsbestuurders voelden er weinig voor om deze hun steden binnen te halen; ze hadden zeer slechte herinneringen aan de inkwartiering van de onderbetaalde koninklijke troepen in de jaren daarvoor. In Rotterdam, dat die troepen begin april in kleine groepjes doortocht had verleend, waren er bovendien gevechten met de schutterij ontstaan die tientallen burgers het leven hadden gekost.

Omdat de Hollandse stadsbesturen de regeringstroepen liever buiten de deur hielden werden ze echter wel steeds afhankelijker van

De tweede invasie van de Oranjes [sic!] 1572
Bosatlas van de Geschiedenis van Nederland,
Uitgeverij Noordhoff, p. 193.

hun eigen burgerij. In heel wat plaatsen bleek een aanzienlijk aantal burgers meer te voelen voor het steunen van de Prins dan van de regering. Daarmee nam de druk op de stadsbesturen toe. Half juni werd het hopeloos. Alva besloot om alle troepen terug te trekken uit de Noordelijke gewesten; hij wilde eerst de situatie aan de Zuidgrens onder controle brengen. In de Hollandse steden kozen de bestuurders nu eieren voor hun geld; in de ene na de andere stad bezweken ze voor de gecombineerde druk van kleine geuzenlegertjes aan de poorten, en boze burgers daarbinnen, en kozen de kant van de Prins. Zo ook Dordrecht, dat op 25 juni overging. Zoals in andere steden, werd ook daar afgesproken dat de overgang ordelijk zou moeten verlopen, dat er ruimte zou komen voor de gereformeerde kerk maar dat de oude religie zou worden gehandhaafd, en kloosters en kerken zouden worden gespaard. In Haarlem en Gouda waren, bijvoorbeeld, waren er ook al afspraken gemaakt dat de steden de Prins weer als hun stadhouder zouden gaan erkennen.[9]

Maar afspraken of niet, de situatie bleef uiterst instabiel. Allerlei scheeps- en legercommandanten beweerden weliswaar in naam van de Prins op te treden maar ze trokken daarbij voornamelijk hun eigen plan, en plunderden bovendien voor eigen gewin. Ze gedroegen zich daarbij meer als *warlords* dan als een georganiseerde krijgsmacht. In de steden ontstond onrust omdat teruggekeerde Protestantse ballingen teruggave eisten van de bezittingen die eerder op bevel van Alva's Raad van Beroerten waren geconfisqueerd. Er waren bovendien omineuze signalen dat de afspraken over bescherming van geestelijken en kerkelijk bezit boterzacht waren. Geuzensoldaten plunderden overal kerken. Eind juni had Sonoy in Hoorn zes Alkmaarse franciscanen laten ophangen; begin juli organiseerde van Lumey eerst een spotprocessie voor de 19 geestelijken die hij in Gorinchem gevangen had genomen, en hing ze daarna zonder enige vorm van proces op. Honderden geestelijken en loyale bestuurders waren ondertussen op de vlucht geslagen, onder andere ook de meeste leden van het Hof van Holland, de hoogste rechtsmacht in het gewest Holland.[10]

ANONIEM

Willem van der Marck II, Heer van Lumey

Nationaal Archief, Den Haag, Familie Van Wassenaer van Duvenvoorde, nummer toegang 3.20.87, inventarisnummer 3A

DE VERGADERING IN DORDRECHT De Prins van Oranje zag dit alles bezorgd aan. Het eigenmachtig optreden van geuzenaanvoerders doorkruiste zijn eigen plannen, en vooral het optreden van Willem van der Marck baarde hem zorgen. Lumey had in Holland als vanzelf de leiding genomen, maar opereerde vooral naar eigen goeddunken; hij had al bezwaar gemaakt tegen prinselijke benoemingen. Zijn aanvallen op kerken en kloosters spoorden niet met de religieuze politiek die Oranje beoogde; die wilde een vorm van 'religievrede', waarin de katholieke en gereformeerde eredienst naast elkaar konden bestaan, zoals ook op sommige plaatsen elders in Europa werd geprobeerd.[11] Ook de opbrengsten van gekaapte schepen en geplunderde kerken kwamen ondertussen niet aan de zaak van de Prins ten goede. Toen Oranje in mei probeerde om Charles Boisot te benoemen tot zijn vertegenwoordiger in Holland, weigerde die de opdracht; hij zag niet hoe hij Lumey zou kunnen beteugelen.[12]

Eind juni concludeerde dat Oranje dat er niets anders op zat dan Lumey een rol als uitvoerend Stadhouder te geven, maar het idee daarachter was kennelijk vooral om diens macht te begrenzen. Hij maakte een commissie- en instructiebrief voor Lumey, die uitvoerig uitspelde wat er allemaal *niet* de bedoeling was; er moest niet meer worden geplunderd, de willekeur moest afgelopen zijn. Zeker, er moest geld op tafel komen, en snel ook, maar dat moest gebeuren met medewerking van de edelen en stedelijke autoriteiten in het gewest, en in samenwerking met anderen die door de Prins waren aangesteld.[13] Het beste middel om die samenwerking te regelen, vond Oranje, was een Statenvergadering.

Statenvergaderingen werden in alle Nederlandse gewesten van tijd tot tijd bijeengeroepen om financiële en militair-organisatorische kwesties te bespreken; de landsheer kon in de Nederlanden alleen belasting heffen, de zogenaamde 'beden', als de Staten daaraan meewerkten. Soms riepen de landsheren ook de Staten-Generaal bijeen, een vergadering van alle gewesten; dat was efficiënter dan onder-handelen met alle gewesten apart. Omdat die het de landsheer echter ook lastig konden maken door gezamenlijke politieke voorwaarden te verbinden aan hun toezeggingen voor 'beden', had Filips II het bijeenroepen van de Staten-Generaal

al een poosje vermeden. Oranje en andere kritische edelen hadden daarentegen juist aangedrongen op het bijeenroepen van de Staten-Generaal. Ook in zijn campagne tegen Alva's regime, zag Oranje een belangrijke rol voor statenvergaderingen weggelegd, onder andere omdat hij daarmee zijn eigen verzet als een zaak van het hele 'vaderland' kon presenteren. Het bijeenroepen van de Statenvergadering van Holland was een eerste stap op dat pad.[14]

Het verzoek van de Prins om zo'n vergadering bijeen te roepen maakte de steden aanvankelijk behoorlijk nerveus. Nadat de Prins daar bij Gouda op had aangedrongen, zei Gouda dat Dordrecht die dan als 'stad met de oudste rechten' maar moest organiseren; Dordrecht, normaliter tuk op erkenning van zijn positie als oudste en eerbiedwaardigste stad in het gewest, beweerde aanvankelijk dat dit er deze keer niet toe deed, maar nodigde tenslotte toch uit voor de bijeenkomst.[15] Die nervositeit is begrijpelijk want het oproepen tot een statenvergadering was namelijk voorbehouden aan de vorst of diens vertegenwoordigers, vaak de stadhouders. Hollands enige legitieme stadhouder op dit moment was de graaf van Bossu, en die had zelf ook een statenvergadering bijeengeroepen, maar dan voor 15 juli in Den Haag. Door de steden te vragen in plaats daarvan in Dordrecht bijeen te komen, negeerden ze dus de rechtmatige vergadering. De Hollandse steden waren al wel eens eerder op eigen initiatief bijeengeweest, maar dat was voor overleg van veel minder significante aard.[16] Er waren trouwens nog andere onregelmatigheden. Onder de aanwezigen in Dordrecht was ook de aantal bestuurders van steden die normaliter nooit statenvergaderingen bijwoonden, zoals Oudewater, Gouda en de steden benoorden het IJ, terwijl steden die normaal gesproken wel aan tafel zaten, zoals Amsterdam en Delft, op 19 juli schitterden door afwezigheid. Verder was, behalve een vertegenwoordiger van de Ridderschap, ook Arent van Duvenvoorde uitgenodigd, als afgevaardigde van Lumey.

Voor de periode van april 1572-1574 zijn de vergaderverslagen van de Staten van Holland verdwenen; wellicht zijn ze door iemand mee naar huis genomen, misschien was het ook een manier om de sporen te wissen. Het verslag van wat er in Dordrecht en de dagen daarna werd besloten bestaat dan ook niet in een officiële versie, maar alleen in een aantal afschriften, die op sommige punten (en niet helemaal toevallig, zoals we nog zullen zien) van elkaar verschillen.[17]

We weten echter wel wie de agenda bepaalde, dat was de Prins. De vergadering begon met het voorlezen van een geloofsbrief van Oranje door diens vertegenwoordiger, Filips van Marnix van Sint Aldegonde. Daarin dankte de Prins de Hollandse steden voor hun 'getrouwigheyt' en 'goetwillicheyt', die bleek uit het feit dat zij 'zo vrijmoedelick en openhertelick' hadden verklaard dat zij zich samen met de Prins, 'hun wettigen en rechten Gouverneur onder den Coeninck van Spaengnen' wilden verzetten tegen de Hertog van Alva 'en zijn aanhanck'. Dat Oranje zich hier als 'wettigen en rechten Gouverneur' afficheerde was natuurlijk een fictie. Hij was in 1567 in ballingschap gegaan, was sindsdien door Alva's Raad van Beroerten veroordeeld voor zijn aandeel in de troebelen van het Wonderjaar 1566, en had bij eerdere gelegenheden ook zelf aangegeven dat hij zijn stadhouderschap niet meer uitoefende. Bovendien was hij als stadhouder al lang opgevolgd, door Bossu.[18]

Marnix legde vervolgens uit hoezeer de Prins het geweld en onrecht betreurde dat de Hollanders was aangedaan nu Alva en zijn trawanten zich inspanden 'om henselve van alle haere privilegien [en] rechten te berooven… van alle haere welvaert te [ver]jaegen..' en hun te brengen 'in eenen schandelicke ende jammerlicke slavernije, onder sijne Spaensse [soldaten], die …altijt vijanden deeser Nede[r]landen ' geweest waren.

De Prins had, zo vervolgde Marnix, daarom vier jaar eerder ook al eens een leger bijeengebracht en was het land binnengevallen. Bij die gelegenheid was er echter niet zoveel steun van de steden geweest als de Prins gehoopt had, en als 'billicx', redelijk, zou zijn geweest. Ditmaal vroegen de steden hem wel om hulp en steun tegen de tirannie van Alva, en daartoe was hij bereid. Om het 'aengevangene wercke Gods der gewenschede verlossinge des lants gantsschelick te volbrengen' had hij nu ook troepen weten te werven, maar die moesten wel eerst worden betaald; ze eisten 3 maanden betaling vooraf. De steden werd verzocht om de benodigde middelen bijeen te brengen; 150.000 gulden opeens, en 500.000 gulden bij 'obligatie', een borgstelling voor lening.[19]

Uit de bewoordingen die er in deze geloofsbrief waren gekozen zien we waarom de Prins zélf de steden niet formeel bij elkaar had geroepen. Nu kon hij het zo presenteren dat hij op hún verzoek in actie kwam, en dat zij dus ook de rekening moesten betalen. De steden bleken hier gevoelig voor. Volgens het verslag van de vergadering werd er al op de 19e besloten dat dit bedrag bijeen gebracht zou worden. Dat zou gebeuren door het lenen van geld en kostbaarheden van de 'rycdom en andere ingesetenen' van het gewest, via inbeslagname van alle reguliere belastinggelden die nog bij de gewestelijke belastinggaarders berustten, het lenen van alle gelden die in het bezit waren van kerken, kloosters, broederschappen en gilden, en van al het goud en zilver in kerken, kloosters en andere colleges dat meer 'voor de sier dan van nut was'. Alle gelden zouden te zijner tijd worden terugbetaald uit de belastingopbrengsten. In de kennelijke hoop dat Holland gauw weer zou meedoen in de Staten-Generaal van alle Nederlanden, werd ook gezegd dat het vaste percentage dat Holland normaliter bijdroeg aan de gemeenschappelijke beden niet zou mogen worden opgehoogd.

STATEN EN STADHOUDER: EEN CONSTITUTIONEEL MOMENT Nu het geld was toegezegd had de vergadering uiteen kunnen gaan, maar dat lag niet voor de hand. De afspraken impliceerden dat de aanwezigen forse machtsaanspraken in stelling zouden moeten brengen om deze 'leningen' op te halen, en dat er onderling vertrouwen nodig was voor afspraken over terugbetaling. Bovendien waren er de vragen rond de bevoegdheden van Lumey. De volgende dag opende Filips van Marnix dan ook een 'zeeckere instructie' van de Prins waarin het gezelschap ook om 'advys en resolutie' over een aantal andere punten werd gevraagd; die instructie werd niet in de notulen opgenomen maar is wel overgeleverd.[20] Op basis daarvan werd de dagen daarop bepaald op welke wettelijke en bestuurlijke basis Prins en Staten, en impliciet dus ook Lumey, verder zouden gaan opereren. Het zijn die afspraken die van deze vergadering een 'constitutioneel moment' zouden maken. Als uitgangspunt stelde men op aangeven van Marnix' vast dat Oranje nog steeds de Stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht

was, en dat daarin sinds 1566 niets was veranderd. Ter aanvulling erkenden de aanwezigen dat de stadhouder als 'voornaamste' lid van de Staten-Generaal de plicht had om 'Nederland' te behoeden voor invasies en tegen 'onderdruckinghe der vremde' te beschermen, en daarom ook het recht had om in afwezigheid van de koning als 'beschermer en hooft des selven landts' op te treden. Dat was een ongehoorde claim. Het bevestigde niet alleen dat de aanwezigen Oranje als stadhouder erkenden, maar ook dat ze diens claim ondersteunden dat hij (en dus niet de hertog van Alva) de eigenlijke plaatsvervanger van de koning was. Tegelijkertijd leek het zo legitiemer voor het vergaderende gezelschap om zichzelf als een door de 'Stadhouder' bijeengeroepen 'Statenvergadering' te beschouwen en zich daarnaar te gaan gedragen.[21]

De manoeuvre waarbij de Staten de rechten van Prins, en de Prins de rechten van de Staten erkenden, had dus over en weer een legitimerend karakter, maar het maken van een constitutioneel gebaar was kennelijk toch geen doel op zich. De partijen hadden vooral belang bij deze herdefinitie van bevoegdheden omdat die ze een bestuurlijke springplank bood 'goede ordeninghen ende policie te stellen' over de gewapende gezelschappen die nu door land en wateren van Holland en Zeeland zwierven. Om dat te bereiken moest er niet alleen nog meer geld op tafel komen, maar moest er ook politiek gezag worden gedefinieerd dat kon rekenen op een zo breed mogelijk bestuurlijk draagvlak. Door dat langs traditionele lijnen te doen, namelijk die van het Stadhouderschap en de Statenvergaderingen, kon men enerzijds een schijn van legitimiteit in stand houden, en daarnaast profiteren van het bestaande bestuurlijke, administratieve en fiscale apparaat in het gewest.

Dat het zowel de Prins als de steden vooral om herstel van een geweldsmonopolie, ordelijk bestuur en controle over de middelen te doen was, bleek uit de besluiten die er vervolgens werden genomen. De aanwezigen vroegen Oranje om alle bestaande commissies op zee vervallen te laten verklaren en één admiraal over alle oorlogsschepen aan te stellen, die zich door de 'watersteden' aan de Maas en Zuiderzee zou moeten laten adviseren over de aanstelling van kapiteins. Vervolgens zeiden ze toe met Lumey afspraken te willen

maken 'tot beschermínge des lants tot de alderminſte overlaſtinge der ingeſetene ende borgeren etc'. Daarbij zouden ze de verantwoordelijkheid nemen voor het onderhoud van de troepen in het gewest.

Om te zorgen dat Stadhouder en Staten niet uit elkaar konden worden gespeeld, werd er afgesproken dat er niet over vrede kon worden gesproken zonder de Stadhouder daarin te kennen; op zijn beurt beloofde die geen vrede of akkoord te zullen sluiten 'zonder advys ende consent der Staten ofte immers het meeſtendeels der zelver'. Deze bevoegdheid was voor een Statenvergadering ongehoord. Afgevaardigden uit Dordrecht, Leiden en Enkhuizen werden naar de Prins gestuurd voor verder overleg.[22]

De Prins had in zijn instructie ook aangedrongen op herstel van de privileges; hij doelde daarbij vooral op het recht van de Staten (en de Staten Generaal) om gehoord te worden over constitutionele bestuurszaken. De Hollanders lijken niet meteen te hebben gewcten wat ze met deze verdergaande ambitie aanmoesten, maar om te bezien hoe de 'privilegien, rechten en usantien' van het gewest het best konden worden 'hersteld' na de jaren van 'Albanische tyrannije' besloot men wel dat de belangrijkſte ſtukken die in de charterkamer op het slot van Gouda lagen zouden moeten worden geïnventariseerd en gekopieerd, zodat alle steden wisten wat hun 'oude' rechten precies inhielden. Minstens zo belangrijk voor de aanwezigen was dat de gewestelijke administratie op orde zou blijven; dat was natuurlijk cruciaal als er belastingen moesten worden geheven. Lumey werd gevraagd om er op toe te zien dat de Haagse archieven van de Staten, de rekenkamer, het hof en de griffie niet werden beschadigd 'op dat allen regiſters, memorialen, reeckeningen, ſtucken ende pampieren, daer den lande groetelycx aen gelegen is' in goede orde zouden worden bewaard.[23]

Ook zou er druk worden uitgeoefend op de steden die niet in Dordrecht waren verschenen. In Delft had Oranjes agent Pieter Van der Werff uit Leiden al afspraken gemaakt met de schutterijen, maar het Delftse stadsbestuur verzette zich nog. Het wilde in elk geval voorkomen dat het Lumeys troepen zou moeten binnenlaten, en had zich voorgenomen om dan liever contact te zoeken met Diederik Sonoy in Waterland. De vergadering vroeg aan de Leidse afvaardiging om ervoor te zorgen dat dit Delft niet zou lukken. Over Rotterdam reppen de notulen al niet meer als probleemgeval; op de 21ste verlieten de laatste koninklijke troepen de stad; vier dagen later sloot die zich aan bij de Opstand. Bleef vooral over Amsterdam, dat kennelijk als hopeloos Alva-gezind werd beschouwd. Om Amsterdam dwars te zitten (en de eigen leden te bevoordelen) nam de vergadering zich voor aan de Baltische steden te vragen om hun graanschepen voortaan niet meer naar Amsterdam maar naar de Zuiderzeesteden of naar de steden aan de Maas te sturen.[24] Er werd niets vastgelegd over de status van de steden die wel in Dordt hadden meegepraat maar die traditioneel eigenlijk niets te zeggen hadden in de Statenvergadering; uiteindelijk zouden de steden ten Noorden van het IJ een definitieve stem in de Staten overhouden aan hun deelname aan de bijeenkomst in Dordrecht.

Pas helemaal aan het eind van de bijeenkomst werd er ook nog even over religie gesproken. Marnix' instructie zei daarover alleen dat er moest worden besproken wat te doen met geestelijken die zich tegen de goede zaak keerden, en met hun bezittingen. In de vergadering zelf betoogde Marnix dat het de intentie van de Prins was dat er 'vrye exercitie' zou zijn 'zoe wel van der gereformeerde als der roemssche religie', zoals er ook steeds was afgesproken als een stad zich aansloot bij het opstandige kamp. De overheden moesten daarvoor kapellen of kerken toewijzen en niemand zou moeten worden belet of gehinderd. Geestelijke personen zouden 'in haeren staet en onbecommert blyven', tenzij zij zich 'vijanden' zouden betonen of zich zouden verzetten tegen 'het bovenstaande'. Wie dat precies zou gaan beoordelen werd niet afgesproken.[25]

Het is interessant dat een paar mogelijkheden die door Oranje in zijn instructie nog waren opengehouden in de vergadering in Dordrecht kennelijk niet meer op tafel kwamen, of daar niet werden toegejuicht. Zo lijkt er niet gesproken te zijn over Oranjes idee om leningen aan Holland terug te betalen uit de opbrengsten van oorlogsbuit die elders in de Nederlanden zou worden veroverd. Op 23 juli, voordat het geld uit Dordrecht Oranje bereikte, betaalde die zijn soldatendoor ze Roermond te laten plunderen; ook daarbij werden in koelen bloede priesters en kloosterlingen vermoord.[26]

Een paar weken later kochten inwoners van Leuven zo'n plundering af voor 16.000 gulden. De Hollandse steden, die trouwens ook een stuk kredietwaardiger waren dan de Prins, zagen duidelijk meer in publieke leningen die konden worden onderhouden uit toekomstige belastingopbrengsten; zo hadden ze het bij eerdere gelegenheden ook al gedaan voor de Habsburgs.[27]

BOTER BIJ DE VIS Op 22 juli verscheen vervolgens Lumey in Dordrecht. Marnix overhandigde hem daar een instructie van Willem van Oranje; kopieën van die tekst werden overhandigd aan alle gedeputeerden. Ook in die instructie werd weer benadrukt dat er overleg moest zijn met de andere overheden, dat er geen overlast moest zijn voor de burgers, en dat de religievrede moest worden gerespecteerd. Veel van de teruggekeerde ballingen eisten teruggave van de goederen die door Alva's Raad van Beroerten in beslag waren genomen. Dat mocht echter niet gebeuren 'met private authorite ende gheweldt', Lumey kreeg opdracht om te zorgen voor een ordelijke teruggave van goederen, en er mocht geen vergoeding voor vruchtgebruik worden geëist. Ook werd er vastgesteld dat predikanten voortaan alleen met toestemming van de overheid aan de slag konden.[28]

Daarna volgde een politiek interessant ritueel, waarbij Lumey eerst ten overstaan van Marnix, als vertegenwoordiger van de Prins, verklaarde dat hij zich aan zijn instructie zou houden, en de steden vervolgens bij monde van de gedeputeerden van Dordrecht met 'handtastinge' (handdruk) beloofden dat ze Lumey 'als overste in Hollandt zouden ontfangen'. Het lijkt geen toeval dat de Staten dat pas deden nadat Lumey zijn instructie van Oranje had geaccepteerd. Daarna schudden alle gedeputeerden de hand van de Graaf. Hiermee, was het idee, lagen de machtsverhoudingen en de rechten en plichten van Lumey in elk geval duidelijk vast.[29]

Pas de dag daarna kwam er ook echt geld op tafel; de stad Dordrecht bleek bereid zijn eigen kredietwaardigheid in te zetten en stuurde Oranje een wissel voor 150.000 gulden. Daarnaast tekenden alle gedeputeerden voor de 'obligatie', de betalingsgarantie voor 500.000 gulden aan de troepen van de Prins. In de dagen daarna sloten Rotterdam en Delft zich aan bij de afspraken die in Dordrecht waren gemaakt. Nog eens drie dagen later constateerden de steden dat de vlucht van de meeste leden van het Hof van Holland naar loyaal gebied, het noodzakelijk maakte om ook voor deze ambtenaren vervangers aan te wijzen.[30] Daarmee was het pakket aan maatregelen compleet. De besluiten werden gekopieerd en iedere stad had een exemplaar, maar niet iedere stad bewaarde ze. De exemplaren waren niet precies hetzelfde. In het exemplaar van de notulen dat het Delftse stadsbestuur kreeg toegestuurd, was het voornemen om hun tocht naar Waterland te dwarsbomen tactvol verwijderd, zo ontdekte mijn student Johan Visser onlangs.[31]

Bij die handgeschreven kopieën bleef het. Het was niet opportuun voor de betrokkenen om hun vergadering als een 'revolutionaire daad' aan de grote klok te hangen. Prins en Statenvergadering wilden juist zoveel mogelijk de indruk te wekken dat zij hun normale taken vervulden, en dat er dus 'business as usual' was gedaan. Vandaar dus ook dat de afspraken in 1572 de drukpers niet bereikten. Tijdgenoten wisten natuurlijk wel dat er in Dordrecht was vergaderd, maar de overgeleverde dagboeken wijzen er op dat men die vergadering eigenlijk alleen associeerde met de financiële afspraken die er op de eerste dag waren gemaakt. Wouter Jacobsz, prior van Stein, en als vluchteling in Amsterdam, noteerde in zijn dagboek in december 1572 over Marnix dat die het woord had gevoerd op de dagvaart in Dordrecht waar 'de swaere conjuratie geviel' over het zilver van de kerken en conventen 'met alle dese rebellicheyt'.[32] In Antwerpen wist de Lutherse schilder Godevaert van Haecht in zijn dagverhaal te melden dat de 'staten van Holland tot Dordrecht' hadden vergadert om soldaten en geldt te fineren voor den prinsche van Oranien; men hoorde… dat sy geraempt hadden op te brengen 8000 mannen en die betalen souden, waerom tot Dordrecht veul gelts geslagen werdt'.[33] In Haarlem noteerde de katholiek Willem Verwer op 22 juli dat alle burgers een eed hadden moeten zweren: 'Dat swere ick die Co.Mt. ghetrouw en gehouw ende den Prince van Orangien te kenne als stadhouder van Hollandt, verzaeckende de Hertog van Alba, verclarende hem vijant van Co. Mt Nederlanden ende den tienden penninck weer te staen'.[34]

Maar dat die eed te maken had met de vergadering in Dordrecht, vermeldde hij niet, en was hem misschien ook wel helemaal niet bekend.

Veel van de afspraken waren hoe dan ook al spoedig achterhaald. Inderdaad, de gereformeerden stond het nu vrij om kerkdiensten te houden, en dat was winst. Maar de katholieke missen werden steeds vaker onmogelijk gemaakt, en van de 'vrye exercitie' van de roomse religie was na een jaar niets meer over. Katholieken kregen in 1576 wel 'vrijheid van conscientie', en konden dus niet worden vervolgd, maar zouden tot 1795 moeten wachten op de vrijheid van eredienst. De 'geleende' bezittingen van de katholieke kerk werden uiteindelijk genaast, samen met al het onroerend goed van de kerk, en werden voortaan gebruikt om er gereformeerde predikanten mee te betalen.[35]

Lumey kon zich bovendien slecht schikken in zijn positie als ondergeschikte van Oranje, en nog slechter in de beperkingen die de afspraken met de Hollands Statenvergadering hem oplegden. In oktober besloten de Staten tot zijn grote woede al om een onderzoek in te stellen naar de misdragingen van zijn mannen, maar het bleek moeilijk om zijn macht te breken. In januari 1573, nog geen zes maanden de handdruk in Dordrecht, werd hij tenslotte gearresteerd, en een paar maanden later ook echt van zijn macht beroofd.[36] De 'overlastinge der ingesetene en borgeren' was ook daarna echter nog lang niet ten eind; vooral op het platteland betaalden boeren en landarbeiders een hoge prijs voor de oorlog.[37]

Maar wat de betrokkenen die week in juli 1572 vooral uit pragmatische overwegingen hadden besloten over de onderlinge werkrelatie bleek in de jaren daarop een wél een belangrijke blauwdruk te worden voor de relatie tussen Prins en Staten. Die hadden elkaar nodig. De erkenning als Stadhouder gaf Oranje een sturende rol in het gewest op een moment dat dat minder vanzelf sprak dan we achteraf zijn gaan denken. Omgekeerd bleek de bereidheid van Oranje om de Statenvergaderingen permanent te betrekken in zijn besluiten van blijvend belang, niet alleen omdat de Staten toegang boden tot de middelen die nodig waren om de oorlog te kunnen blijven voeren, maar ook omdat ze daarvoor in ruil een dragende rol kregen in de beslissingen over oorlog en vrede. Dat konden maar weinig standenvergaderingen in Europa hen nazeggen.[38] De besluiten die er in Dordrecht vielen werden ook een model voor latere afspraken tussen Holland, Zeeland en de andere Nederlandse gewesten onderling. De afspraken over gezamenlijke financiering, het gebruik van gewestelijke belastingen en stedelijk krediet, en de afspraak om geen afzonderlijke vredes te sluiten, zouden uiteindelijk terecht komen in de Unie van Utrecht van 1579. Ze zouden cruciaal blijken en blijven voor het overleven van de Opstand.[39]

DE STATENVERGADERING EN DE HERINNERING

De revolutie in Dordrecht was niet bedoeld om aan Alva of de Koning te laten weten dat Prins en Staten in hun recht stonden, en ook niet om aan het Hollandse publiek te verkondigen wat de basis voor de nieuwe machtsverhoudingen was. Het resultaat van de vergadering in Dordt was dat bestuurders en militairen onderling hadden afgestemd wat de machtsverhoudingen en verwachtingen over en weer waren.

Die afspraken waren wel invloedrijk, maar ze leidden daarmee niet tot veel belangstelling bij het nageslacht. De notulen werden uiteindelijk wel afgedrukt in de uitgebreide geschiedenis van de Opstand die Pieter Bor in 1621 publiceerde, maar waren toen al vooral van historisch belang. De Pacificatie van Gent, de Unie van Utrecht en het Plakkaat van Verlatinge hadden een andere status, waren veel publieker van karakter en werden daarmee ook een belangrijker precedent in politieke en staatsrechtelijke discussies.

In de tweede helft van de achttiende eeuw kregen de beslissingen van de Statenvergadering van juli 1572 plotseling actualiteitswaarde. In een klimaat waarin Prinsgezinden en Staatsgezinden elkaar bestreden leek het interessant te weten of de Stadhouders hun positie in de Republiek aan de Staten dankten, of andersom. Door een precieze analyse van de notulen zoals die in 1621 waren afgedrukt, betoogde 'staatsgezind' historicus Johan Wagenaar in de jaren 1750 dat de Staten zichzelf in 1572 bijeengeroepen hadden en zich daarbij al souverein hadden opgesteld. Later in de eeuw betoogde de orangistische rechtshistoricus Adriaan Kluit al even

omstandig dat de Prins altijd Stadhouder was gebleven en in die hoedanigheid de Staten hun nieuwe bevoegdheden had gegeven.

Dit alles leidde tot de nodige historische en politieke discussie, en pas toen Dordtenaar en Rijksarchivaris Bakhuizen van den Brink de instructie van de Prins aan Marnix terugvond, kon het pleit worden beslecht. In 1856 publiceerde hij zowel de instructie als de notulen van wat hij de 'eerste Nederlandse Statenvergadering' noemde, vergezeld van een uitgebreid maar technisch commentaar. Daarin legde hij uit dat zowel Prins als Staten in 1572 uit de best mogelijke motieven hadden gehandeld, maar dat hun optreden slechts 'een schijn van wettigheid' had gehad. In Bakhuizens woorden: 'het was allerminst eene restauratie, het was niet eens eene reformatie, het was eene revolutie!'[40]

Hoewel historici hem dat sindsdien vaak hebben nagezegd, is het niet makkelijk gebleken om dat voor een breder publiek over het voetlicht te krijgen, en nog moeilijker om daarbij de feiten geen geweld aan te doen. De eerste poging daartoe werd gedaan in Dordrecht in 1947; ongetwijfeld naar analogie van de recente bevrijding werd toen ook voor het eerst de term 'vrije' statenvergadering geïntroduceerd'. Feestredenaar was de van oorsprong Dordtse historicus Pieter Geyl, die zijn publiek voorhield dat de revolutie van 1572, weliswaar een 'conservatieve revolutie' was geweest, maar toch het gedenken waard was.

> De geestkracht van die Hollandse mannen van 1572, die zich op een beslissend (en op wat een gevaarlijk) ogenblik met de hoofd-man van het verzet tegen de Albanische tyrannie verbonden, heeft oude Nederlandse tradities vernieuwd en ons een vaderland geschonken waarin zij bloeien konden.

Al was er in Dordrecht van alles besloten dat niet was gerealiseerd, zoals die gelijkberechtiging van katholieken en gereformeerden bijvoorbeeld, terugblikkend kon iedereen, katholiek of protestant, toch 'in heel het schouwspel de ernst en de moed bewonderen, en de oorsprong begroeten van de vrije staat onder de auspiciën van Oranje, waarin wij leven…'.[41]

In 1972, bij het vierde eeuwfeest, was er voor het eerst een nationale herdenking; met een gezamenlijke zitting van de provinciale staten van Noord- en Zuid Holland, een historisch verantwoorde tentoonstelling met een heldere catalogus, en een congres over bestuurlijke herindeling. De Leidse hoogleraar Juliaan Woltjer werd betrokken om de wetenschappelijke inhoud te bewaken, en deed daarin weinig concessies;

> een zekere simplificatie van het zeer complexe proces is mogelijk, maar er is een – helaas vrij hoog – niveau waar beneden simplificatie vervalsing wordt. Wanneer de geschiedwetenschap om brede groepen aan te spreken, beneden dat niveau afdaalt, verliest zij m.i. inderdaad haar functie.[42]

Consequentie van deze wetenschappelijke terughoudendheid was dat het brede publiek door anderen werd bediend; het jeugdige deel van dat publiek kreeg een stripboek; volwassenen konden terecht bij een novelle die door het herdenkingcomité was besteld bij Theun de Vries, *De man met de twee levens. Novelle uit het revolutiejaar 1572*. In de laatste pagina's van dit melodrama wordt hoofdfiguur Barthold Vermuyen, die zwaar heeft geleden onder de religieuze vervolgingen, uitgenodigd door regent Adriaan van Blijenburg om zijn secretaris te worden, en dus ook deelgenoot gemaakt van de vergadering die in Dordrecht zal plaatsvinden.

In de novelle van De Vries leed het geef twijfel dat het initiatief voor deze vergadering van de stad was uitgegaan.: 'Een vrije statenvergadering, mijnheer Van Blijenburg, dat lijkt op een souvereine daad!', laat hij zijn held uitroepen. Waarop Van Bleijenburg 'hoogst onbekommerd' antwoordt. 'We gaan iets nieuws tegemoet, en zo moet het ook zijn, Vermuyen, een breuk met het verleden, ik erken het… '. De conservatieve revolutie van Geyl was bij De Vries dus een bewuste breuk geworden. De enige zorg van De Vries' helden was nog om de 'energie' van de geuzen af te buigen richting godsdienstige 'verdraagzaamheid', maar, zo leek De Vries te suggereren, dat ging op termijn zeker goed komen.[43]

ANONIEM

Portret van Adriaan Adriaansz. Van Blyenburg (1510-1573) 1566

Olieverf op paneel, 67,5 x 57 cm

Dordrecht, Huis Van Gijn, bruikleen Collot d'Escury Stichting 1952

Geyl had in 1947 opgemerkt dat 'wij ons tegenwoordig, zelfs op gedenkdagen, niet meer zo gemakkelijk laten inpalmen door historische legenden'. Hij had daarmee iets te vroeg gejuicht. Sinds 1947 worden er jaarlijks op 19 juli in Dordrecht lezingen georganiseerd. In 2013 werd Herman Pleij uitgenodigd zo'n rede te houden. Pleij, emeritus hoogleraar in de letterkunde van de Middeleeuwen en zelfverklaard kenner van de Nederlandse identiteit , hield de Dordtenaren voor dat er in hun stad in juli 1572 een gebeurtenis van enorm belang had plaatsgevonden. In redevoeringen en mediaoptredens bleef hij in de jaren daarna steeds bereid om te beweren dat in Dordrecht 'Nederland was begonnen', dat op 19 juli 'twaalf steden besluiten om het niet meer te pikken en zich af te keren van de vorst', dat er 'principieel verzet' was geëntameerd door deze 'voorloper van de tweede kamer' en dat dit een 'nationale feestdag' verdiende. De rol van de Prins is bij Pleij in het niets verdwenen. En waar Geyl en Theun de Vries nog zorgvuldig refereerden aan het feit dat het met de religievrijheid na de Statenvergadering van 1572 niet zomaar goed was afgelopen, was voor Pleij in Dordrecht zonder meer 'de vrijheid van godsdienst' uitgeroepen, en die was 'in de wereldgeschiedenis uniek'.[44]

Aangemoedigd door Pleijs redenaarskunst en plannen voor een nieuwe museale opstelling in het Augustijnerklooster ging het stadsbestuur aanvankelijk ver mee in deze nieuwe retoriek; in 2015 opende koning Willem Alexander op koningsdag het 'Hof van Nederland', waarin Dordrecht de Statenvergadering presenteerde als een beginselverklaring van de waarden van het moderne Nederland, en het publiek uitnodigde om zich daaraan te verbinden. Inmiddels is ook het stadsbestuur zich ervan bewust dat het daarmee wel erg ver afdwaalde van de historische gebeurtenissen: het Hof van Nederland wordt opnieuw ingericht. Het blijvend belang van de Statenvergadering voor de Nederlandse geschiedenis ligt niet in de waarden die er werden verdedigd, maar in de verborgen, bestuurlijke revolutie waarmee Prins en Staten in Dordrecht een levensvatbare politieke belangengemeenschap creëerden.

NOTEN

1 Ik dank Geert Janssen en Coen Tamse voor hun commentaar op eerdere versies van deze tekst, en Marianne Eekhout voor haar medewerking bij het vinden van de illustraties.

2 Nico Randeraad, 'Snorren en baarden. De herdenking van de eerste vrije statenvergadering (1572-1972) in Frank Huisman, Nico Randeraad en Georgi Verbeeck, red., *Geschiedenis is overal* (Amsterdam 2013), pp. 32-57.

3 Zie voor een impressie van de presentatie https://www.hethofvanneder-land.nl/verhalen/de-vrijheid/, benaderd 17 mei 2019. Voor de herdenkingcultuur rond de Opstand Judith Pollmann, *Memory in early modern Europe, 1500-1800* (Oxford 2017); Jasper van der Steen, *Memory wars in the Low Countries, 1566-1700* (Leiden 2015); Marianne Eekhout, Material memories of the Dutch Revolt. The urban memory landscape in the Low Countries, 1566-1700, dissertatie Leiden 2014; https://openaccess.leiden-univ.nl/handle/1887/29686.

4 In Pieter Cornelisz Bor, *Nederlantsche oorloghen, beroerten, ende borgerlijcke oneenicheyden* 5 vols. (Leiden 1621-1634), boek 6, pp. 281r-285v.

5 R.C. Bakhuizen van den Brink, 'Eerste vergadering der Staten van Holland, 19 Juli 1572', in zijn *Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren*, vol 1 (1863), pp. 494-550, aldaar p. 525; het artikel was eerder verschenen in *Het Nederlandsche Rijks-Archief* 1 (1856); S. Groenveld et al. red. *De kogel door de kerk? De Opstand in de Nederlanden, 1559-1609* (Zutphen 1979; 3e druk 1991), p. 114; Marjolein 't Hart, *The Dutch Wars of Independence. Warfare and Commerce in the Netherlands 1570-1680* (Abingdon 2014), 14-15; Anton van der Lem, *De Opstand in de Nederlanden, 1568-1648. De Tachtigjarige Oorlog in woord en beeld* (Nijmegen 2014), p. 81

6 Te weten: Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorinchem, Alkmaar, Oudewater, Hoorn, Edam en Monnickendam. Bakhuizen van den Brink, 'Eerste vergadering', p. 516; Swart, *William of Orange*, p. 42.

7 Olaf van Nimwegen en Louis Sicking, 'De Opstand' in Petra Groen et al (red). *De Tachtigjarige oorlog. Van opstand naar geregelde oorlog, 1568-1648,* Militaire Geschiedenis van Nederland 1 (Amsterdam 2013), pp. 37-108, aldaar pp. 47-69.

8 Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt* (Harmondsworth 1977), 134-135; Henk van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier. Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand* (Amsterdam 1999), pp. 68-83. Zie over de effecten van het optreden van de watergeuzen J.C.A. de Meij, *De watergeuzen en de Nederlanden, 1568-1572* (Amsterdam en Londen 1972).

9 J.C. Boogman 'De overgang van Gouda, Dordrecht en Delft in de zomer van 1572', Tijdschrift voor Geschiedenis, 57 (1942) 81-112; J.J. Woltjer,' Inleiding' in *Opstand en onafhankelijkheid. Eerste statenvergadering 1572* (Den Haag 1972), pp. 5-28, later herdrukt in zijn *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog. Over de Nederlandse Opstand, 1555-1580.* (Amsterdam 1994), pp. 9-63. Henk van Nierop, *Het foute Amsterdam,* inaugurele rede (Amsterdam 2000).

10 Van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier,* 125-131; Geert H. Janssen, *The Dutch Revolt and Catholic exile in Reformation Europe* (Cambridge 2014), pp. 33-39; Van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier,* pp. 125-131.

11 Benjamin Kaplan, *Divided by faith. Religious conflict and the practice of toleration in early modern Europe* (Cambridge Mass 2007).

12 K.W. Swart, *William of Orange and the Revolt of the Netherlands, 1572-1584*, ed. R.P. Fagel et al. transl. J.C. Grayson (Aldershot 2003), p. 45; Ton Oosterhuis, *Lumey, de vossestaart. Admiraal van de Geuzen* (Amsterdam 1996), p. 147.

13 Bor, *Nederlantsche oorloghen*, boek 6, fol. 283r-285v. Bor geeft geen datum maar uit andere afschriften weten we dat de commissie en instructie dateerden van 20 juni, zie Willem van Oranje aan Willem van der Marck, 20 juni 1572, De correspondentie van Willem van Oranje, no 5969; http://resources.huygens.knaw.nl/wvo/app/brief?nr=5969, geraadpleegd 9 mei 2019.

14 H.G. Koenigsberger *Monarchies, States General and Parliaments. The Netherlands in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Cambridge 2001); J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588*, dissertatie Rijksuniversiteit Groningen (Amsterdam 1990).

15 Bakhuizen van den Brink, 'Eerste vergadering'.

16 Bakhuizen van den Brink, 'Eerste statenvergadering', pp. 508-510. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand.* Dat was ze bovendien niet in dank afgenomen door hun toenmalige stadhouder, Willem van Oranje.

17 Ik gebruikte de transcriptie die Bakhuizen van den Brink uitgaf in zijn 'Eerste vergadering'; het afschrift dat hij bezat berustte toen al in publiek bezit. Het is nu te vinden in het Nationaal Archief, Archief van de Staten van Holland en West-Friesland, inv. 324; het was volgens Bakhuizen in 1777 aangekocht door H. Van Wijn, de pensionaris van Brielle en latere rijksarchivaris, uit de nalatenschap van een domeinraad van

Willem v. Hèt wijkt op dètails af van de versie die Bor afdrukte.

18 Bakhuizen van den Brink, 'Eerste vergadering', pp. 531-538.

19 Ibidem, p. 539.

20 Ibid, pp. 526-531.

21 Ibid, pp. 539-540.

22 Ibidem, pp. 539-541.

23 Ibidem, 541-542; aangezien die deels in hèt Predikherenklooster lagen, liepen ze extra risico om door de troepen van Lumey te worden beschadigd of verniètigd,

24 Ibid, p. 543.

25 Ibid, pp. 41-42.

26 J. Meerbergen en Dr. B.A. Vermaseren, 'De martelaren van Roermond in 1572', *Historische opstellen over Roermond en omgeving* (Roermond 1952), pp. 257-287.

27 James D. Tracy, *The Founding of the Dutch Republic. War, finance and politics in Holland, 1572-1588* (Oxford 2008), pp. 37-51.

28 Afgedrukt in Bor, *Nederlantsche oorloghen*, boek v 1, pp. 283r-285v.

29 Bakhuizen, 'Eerste stàtenvergadering', pp. 544-545.

30 Koopmans, *De Staten van Holland*, pp. 134-141.

31 Stadsarchief Delft 1 a, Inv. 3229 Stukken bètreffende deelname aan vergaderingen van de Staten van Holland, 1572-1581.

32 *Dagboek van Broeder Wouter Jacobsz (gualtherus jacobi masius), prior van Stein, Amsterdam 1572-1579 en Montfoort 1578-1579* ed. I.H. van Eeghen, 2 vols (Groningen 1959).

33 *De kroniek van Godevaert van Haecht over de troebelen van 1565-1574 te Antwerpen en elders*, ed. R. van Roosbroeck 2 delen (Antwerpen 1929-33), p. 203.

34 Willem Janszoon Verwer, *Memoriaelbouck. Dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581*, ed. J.J. Temminck (Haarlem 1973), p. 9.

35 Alastair Duke and Rosemary Jones, 'Towards a Reformed polity in Holland, 1572-1578' in Alastair Duke, *Reformation and Revolt in the Low Countries* (London and Ronceverte 1990), pp. 199-226.

36 Swart, *William of Orange*, p. 45.

37 Van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier.*

38 Horst Lademacher, *Die Stellung des Prinzen von Oranien als Statthalter in den Niederlanden von 1572 bis 1584. Ein Beitrag zur Verfassunggeschichte der Niederlanden* (Bonn 1958), pp. 41-55; Koopmans, *De staten van Holland*, pp. 119-129.

39 Tracy, *The founding of the Dutch Republic.*

40 Zie over de achttiende eeuwse discussies over de Opstand, Horst Lademacher, *Die Stellung des Prinzen von Oranien*, pp. 41-55; I. Leonard Leeb, *The ideological origins of the Batavian Revolution. History and Politics in the Dutch Republic, 1747-1800* (The Hague 1973); over de argumenten van Wagenaar en Kluit. Bakhuizen, 'De eerste stàtenvergadering', Dit citaat, ibid. p. 525.

41 Pièter Geyl, 'De eerste stàtenvergadering te Dordrecht, 19 juli 1572' in zijn, *Studies en strijdschriften. Bundel aangeboden aan de schrijver bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Utrecht* ed. A. Barnouw (Groningen, 1958), pp. 25-35.

42 Th J. Jensma, 'De herdenking van de eerste vrije stàtenvergadering, 1572-1972', *Holland, historisch tijdschrift* 4 (1972); Nico Randeraad, 'Snorren en baarden. De herdenking van de eerste vrije stàtenvergadering (1572-1972) in Frank Huisman, Nico Randeraad en Georgi Verbeeck, red., *Geschiedenis is overal* (Amsterdam 2013), pp. 32-57. Woltjer wordt geciteerd op p. 53.

43 Theun de Vries, *De man met de twee levens. Novelle uit het revolutiejaar 1572* (Amsterdam 1972), pp. 121-122.

44 'Maak 19 juli nationale feestdag', Nieuwsbericht Rijnmond.nl, 19 juli 2017: https://www.rijnmond.nl/nieuws/157292/Maak-19-juli-nationale-feestdag#; Interview Herman Pleij NOS Radio 1 Journaal, 19 juli 2017: https://pauw.bnnvara.nl/nieuws/in-nederland-begint-langzaam-het-besef-te-groeien; Herman Pleij "Vrijheid van godsdienst in 1572 vastgesteld, dat is in de wereldgeschiedenis uniek!", opname 'Hagepreek' Dordrecht, Wetube 24, 19 juli 2017.

https://wetube24.com/video/vwsoFe2bZrY.